

[0145] NIJE UNTJOWING YN DE UTJEFTETECHNYK.

Yn de rige Oudfries(ch)e Taal- en Rechtsbronnen, dy't Dr. Sipma yn 1927 iepene mei it foarste diel fan syn Oudfriesche Oorkonden, wurdt in útjeftesysteem tapast, dat yn dy tiid foar it doel, dat de útjower him stelde, it nijste en it bêste wie: it diplomatyske. It wie gâns in foarútgong yn forliking mei eardere útjeften fan Aldfryske boarnen: dy fan Wiarda, Von Wicht, De Haan Hettema en Von Richthofen. Net dat dy lêsten it nou just sa min dien hiene: fan Von Richthofen syn Friesische Rechtsquellen sil mei koarten in fotografyske werprintinge forskine; foar rjochtshistorici is dat noch altyd in ûnmisber boek. Mar foar taelkundige ûndersikingen wiene de teksten fan dizze âldere útjowers winlik net krekt genôch. De filology hie sûnt 1840 net stilstien en it die bliken, de flaters - witoefaeke mar lytse ûnkrektheden - dy't yn de biesteande útjeften sieten, waerden sa njonkelytsen lestich foar de filolooch, dy't der hieltyd wer oer stroffele. Dr. Sipma die der dêrom wiis oan, dat er him yn syn rige sa krekt mooglik hâldde oan syn boarnen - de oorkonden, yn lettere dielen fan de rige: de rjochtshânskriften. Ofkoartingen waerden nou sichtber, yn skeanprint, oplost; foarbetteringen waerden net mear yn de tekst sels ynlaske, mar yn noaten set, dat lettere ûndersikers, dy't der oars oer tinke soene, neat yn de tekst hoegden to foroarjen, mar takoene mei it skrassen of foroarjen fan de noat. Noch net (alteas net konsekwint) yn de oorkonden, mar àl yn de lettere dielen waerd de boarne ek krekt folge yn syn ynterpunksje en syn haedlettergebrûk.

Men kin rêstich sizze, dat de tiid Dr. Sipma gelyk jown hat. Foar taelkundige tekstútjeften, dêr't út in wittenskiplik each hege easken oan steld wurde, is it diplomatyske útjeftesysteem, dêr't nammers noch alderhanne lytse fariaesjes yn mooglik binne, nou wol it hearskjende¹). Dochs is it goed, de nije literatuer oer dizze saken yn it each to hâlden: de technyk stiet net stil.

Nou't de fotografy hwat langer hwat makliker en guodkeaper wurdt, soe der faeks tocht wurde kinne oer útjefte yn fotografyske reproduksje (al of net parallel mei de printe tekst) fan alteas de wichtichste boarnen, lykas b.g. inkelde jierren forlyn ek guon Middelnederlânske teksten útkommen binne²). Ik ha lykwols soarch, dat dêrfoar to min keapers wêze soene - allinne by in greate oplage kinne soksoarte útjeften foar in ridlike priis levere wurde -, en winlik

1) Foar skoalleútjeften binne fansels oare systemen meastentiids gaedliker; ek historici hawwe troch de bank al sa leaf in makliker lêsbere tekst. Utjeftesystemen hawwe gjin wearde yn harsels; hja binne by eintsjebislut bidoeld om de lêzer sa goed mooglik to helpen. De byldroman-Homerus yn de "Illustrated Classics" hat èk syn publyk, al binne dat oer it ginnerael just gjin classici.

2) *Beatrijs*. Eerste integrale reproductie van het hs., naast de tekst in typografie, onder leiding van A.L. Verhofstede Antwerpen [1947]; *Esmoreit*. Eerste integrale reproductie van het hs. naast de tekst in typografie Uitgave bezorgd door A. de Maeyer en R. Roemans. Antwerpen [1948]; *Mariken van Nieumeghen*. Reproductie van de post-incunabel van W. Vorsterman, berustend op de Beierse Staatsbibliotheek te München, opnieuw uitgegeven volgens het ontwerp van A.L. Verhofstede Antwerpen [1951]. Al om 1900 hinne joech Scato de Vries by Sythoff in kostlike (en tige kostbere!) rige fan fotografyske reproduksjes fan klassike hss. út; oan germanisten is ek de prachtige foto-útjefte fan de Goatyske Bibel bikend.

hat de technyk dit systeem ek al wer efterhelle: as fan in hânskrikt op de bibleteek, dêr't it biwarre wurdt, mar ien kear in mikrofilm- (of mikrokaert-) negatyf oanwêzich is, kin dêrfan foar elts, dy't der gebrûk fan meitsje moat, in posityf-kopy makke wurde. Dat komt net sa djûr. Guon bibleteken geane sels sa fier, dat hja posityf-filmen fan harren hânskrikten forgees to lien stjûre. Foar de bibleteek sels is it foardiel dêrfan, dat it hânskrikt net mear troch forstjûren of forkearde bihanneling skeind wurde kin of sels forlern rekket ¹⁾. Dat makket in útjefte yn fotografyske reproduksje winlik oerstallich.

Ek it wittenskiplik ûndersyk fan de hânskrikten stiet net stil. Binammen nei de oarloch hat de hânskriftekunde, dy't tsjinwurdich meastentiids kodikology neamd wurdt, gâns opgong makke. Alderhanne bisûnderheden, dy't earder gjin acht slein waerden, liede nou hieltyd weroan ta de meast nijsgjirrige ûntdekkingsen. Dy ûntjowwing moatte wy fansels bisykje by to hâlden by de bistudearring en biskriuwing fan ús hânskrikten. Dr. Lieftinck hat in methoade útarbeide om yn in tige koart bistek alle wichtige gegevens oer in hânskrikt wer to jaen ²⁾. Nou is hy sels de earste om to sizzen, dat dy methoade net oeral en altyd folge wurde kin, mar foar ús doel is er, yn it algemien sprutsen, bêst brûkber, en al sille wy ûnder guon rubriken wol even mear wurden nedich hawwe as hy, wy kinne dan dochs folle koarter om 'e hoeke as yn de earder forskynde dielen fan de rige Oudfries(ch)e Taal en Rechtsbronnen.

F. Masai, ien fan de foaroanmannen fan de nijere "kodikology", hat yn it tydskrift Scriptorium it diplomatyske útjeftesysteem noch fierder útwurke ³⁾. Haedregel is by him, dat yn *de tekst* it hânskrikt ôfprinte wurdt, lykas it wie, doe't it scriptorium it ôfleverre. Rasuer, foroaringen troch de kopist sels of troch in korrektor, esfh. wurde dus yn de tekst sels troch tekens oantsjut. Yn de noaten komme alle lettere tafoegingen en foroaringen. Ut boek-archeologysk eachpunt wei is dit útjeftesysteem yndied better as uzes, mar ik leau dochs, dat wy dy kant foar *filologysk* gebrûk net út moatte: de tekst wurdt troch it greate tal tekens tige lestich to lêzen; der wurdt yn de iennichste my bikende útjefte neffens dit systeem dêrom ek al in losse blêdwizer byleverre, dêr't alle tekens op forklearre wurde ⁴⁾. Wol kinne wy faeks ús foardiel dwaen

1) It sil ús lêzers bikend wêze, dat it Frysk Ynstitút to Grins in hast folsleine samling fan negativen en ôfdrukken fan Aldfryske teksten hat. Dy kinne dêr ynsjoen wurde en bûtendat wurdt oan ernstige oanfragers meastentiids ek tastien, fan de negativen op eigen kosten ôfdrukken meitsje to litten.

2) *Bibliotheca Universitatis Leidensis*, Codices manuscripti V, codicum in finibus Belgarum ante annum 1550 conscriptorum qui in bibliotheca universitatis asservantur Pars 1: codices 168-360 societatis cui nomen Maatschappij der Nedcrlandsche Letterkunde descripsit G.I. Lieftinck. Lugduni Batavorum 1948. Forlykje ek *Aldfryske Houlikstaspraken*, mei ynlieding, oantekeningen, nammelist, wurdboek en ingelske gearsetting útjown fan W.J. Buma. Assen 1957. De hânskriktbiskriuwing dêryn birêst op in biskriuwing, dêr't it systeem fan Lieftinck yn neifolge is. Forlykje ek myn *Excerpta Legum*, blz. 19 e.v.

3) F. Masai, *Principes et conventions de l'édition diplomatique*, yn: Scriptorium 4 (1950). p. 177-193. Neffens dit systeem is útjown: *Regula Magistri*. La Règle du Maître. Edition diplomatique des manuscrits latins 12205 et 12634 de Paris. Par Hub. Vanderhoven et F. Masai, avec collaboration de P.B. Corbett. Bruxelles etc. 1953. (Aux sources du monachisme bénédictin I; Les publications de Scriptorium III).

5) *Regula Magistri*, sj. boppe, noat 5.

mei de oantsjuttingen foar ynfoeging tusken de rigels (` '), op de rigele (' `) of yn de kant (" "). Dy sparje in noat út sûnder dat hja it byld fan de tekst al to folle skeine. Mr. Oosterhout hat der yn syn mei koarten to forskinen útjefte fan de Resesboeken fan Snits gebrûk fan makke; dêr kamen sokke ynfoegingen withoefaek foar.

It makket nammers net allinne great ûnderskie, mei hokker doel en foar hokker brûkers oft men in tekst útjowt, ek elts stik apart stelt syn eigen easken en hat syn eigen problemen. Originelen yn kânselarijskrift, lykas de Resesboeken en de measte oarkonden, kinne mar net sûnder mear lykslein wurde mei de rjochtshânskriften, dy't oer it ginnerael yn in boekeletter skreaun waerden en ôfskriften yn mooglik wol de tweintichste graed binne. In printinge lykas Druk stelt wêr oare easken, binammen nou't bliken dien hat, dat de printe tekst net yn alle eksemplaren gelyk is. Jimmeroan bliuwt it in skipperjen tusken mear of minder yn de tekst en minder of mear yn de noaten; it lykwicht wurdt net altyd op itselde punt foun.

Wylst de Scriptorium-route liket to wurkjen yn de rjochting fan in fierdere forskerping fan it diplomatyske útjefte-systeem, kriget men de yndruk, dat foar suver filologysk gebrûk alteas guon deskundigen earder op in lêsbarder en makliker brûkbere útjefte ta wolle, dy't dochs oan de filolooch alles jowt, hwat er yn ridlikens easkje kin. Nou liket de tsjinstelling tusken de beide rjochtingen faeks wol greater as dat er is. Oan de iene kant is elts der fan oertsjûge, dat troch in yngeand ûndersyk - dêr't meastentiids in hiele ploech ûndersikers foar nedich is - alles út it hânskrift helle wurde moat, dat de moderne boeke-archeology („kodikology") der út helje kin; gjin inkelde wittenskiplike tekstútjefte kin dêr langer sûnder. En oan de oare kant: de Leidske hânskriftekonservator Dr. G.I. Lieftinck, dy't ien fan de grutste hânskriftekenners is, nimt it yn in tige lêzensweardich artikel ¹⁾ op foar de linguistyske brûkberens fan in (trefflike!) útjefte, dêr't de útjowster sels dy brûkberens oan ûntsei, om't er net suver diplomatysk wie ²⁾: „Het is een vreugde te kunnen constateren dat wij het stadium van de louter diplomatische weergave langzamerhand te boven komen, dat men weer durft uit te geven in plaats van angstvallig na te drukken. Onze philologie dreigt zo langzamerhand te verschrompelen als gevolg van een niet onbedenklijk verschijnsel, dat ik voor de grap wel eens betiteld heb als handschriften-fetisjisme Ik moet eerlijk zeggen niet te begrijpen waarom M[aartje] D[raak] uitdrukkelijk vooropstelt, dat deze teksteditie zich niet eigent als basis voor linguïstisch onderzoek. Dat doet m.i. iedere uitgave zonder fouten, waarin de lezing van

1) G.I. Lieftinck, „*Methodologische*" en *paleografische opmerkingen naar aanleiding van een hert met een wit voetje*, yn: Ts. Ned. T. en L. 72 (1954), blz. 1-17.

2) *Lanceloet en het hert met de witte voet*. Tekstuitgave met inleiding en woordverklaring door Dr. Maartje Draak. Zwolle 1953 (Zwolle drukken en herdrukken voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, Nr. (6). Forlykje ek Prof. Draak's "kodikologyske" stúdzje: *De Middelnederlandse vertalingen van de proza-Lancelot*, yn: Mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, N.R. dl. 17, no. 7 (Amsterdam 1954), en dêrby: P.J.H. Vermeeren, *Netherlands Lancelot Criticism*. Marginalia to: Maartje Draak, *De Middelnederlandse vertalingen van de proza-Lancelot*, yn: Scriptorium 12 (1958), p. 114-117.

één enkel hs. gevolgd is en waarin bovendien de oorspronkelijke spelling bewaard is". Dit út de pinne fan, ik herhelje, ien fan de greatste hânskriftekenners.

In opmerklik boek, dêr't in nije, foar de filology oanpaste fariant fan it diplomatske útjeftesysteem yn fordigene en tapast wurdt, is Prof. Dr. K. Heeroma syn útjefte fan De tweede Rose ¹).

Dizze útjower wol oan it diplomatske stelsel fan oplossing fan alle ôfkoartingen yn skeanprint syn automatisme ûntnimme en allinne dy letters yn kursyf sette, dy't by taelkundich ûndersyk net feilich as materlael brûkt wurde kinne: "Alle afkortingen heb ik opgelost. Ik heb de oplossingen aangegeven door cursieve druk, voorzover daarbij principieel verschillende mogelijkheden waren, waarvan ik er een heb gekozen. Aangegeven zijn dus b.v. alle plaatsen waar het handschrift een „r-krul" had in syllaben met niet-gereduceerd vocalisme. Hierbij zijn immers de oplossingen *er*, *eer*, *ar*, *aer* en *or* mogelijk en iedere lezer moet dus in de gelegenheid worden gesteld een andere keuze te doen dan ik heb gedaan. Voor het taalhistorisch onderzoek kunnen deze oplossingen geen materiaal bieden. In syllaben met gereduceerd vocalisme komt daarentegen in deze tekst alleen de oplossing *er* in aanmerking. Hier vormen de oplossingen een vaststaand deel van de tekst en kan de aanduiding daarvan dus in een filologische uitgave achterwege blijven. Hetzelfde geldt van de oplossing der afkortingstekens voor *con* (alleen op twee plaatsen, *Ab* 2, 118 en *Al* 960), *ro*, *us*, *et*, *ende* en *n* of *m*. Ook hierbij is geen redelijke twijfel aan de klankvorm mogelijk" ²).

Foar Heeroma is mar ien kritearium fan bilang: stiet in oploste letter sa fêst, dat men der by taelhistoaryske stúdzje gebrûk fan meitsje mei, of net. Is der gjin ridlike twivel, dan wurdt de letter rjochtop set, oars printet men him skean. Skeanprint bitsjut yn dit systeem net - lykas yn ús útjeften -: „hji stiet in ôfkoartingsteken yn it hs., dat ik, útjower, sa oplosse woe", mar: „tink der om, lêzer, dizze letters kinne Jo by taelhistoarysk ûndersyk net brûke, dêr binne hja net wis genôch foar". Dêrom kin skeanprint net allinne foar it niis oantsjutte doel brûkt wurde, mar ek foar oanfolling fan lakunes

1) *De fragmenten van de tweede Rose*, uitgegeven door K. Heeroma. Avec un résumé en français. Zwolle 1958 (Zwolsse drukken en herdrukken voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, nr. 33).

2) A.w., blz. 34-35. Ik bin der net alhiel wis fan, dat ik de skriuwer syn bidoeling goed bigryp. Ik bin der fan útgien, dat hy yn bigjinsel foar elts apart gefal bisykje wol út to meitsjen, oft de ôfkoarting mar op ien wize oplost wurde kin of dat der mear mooglikheden binne. It komt dêrby withoefaek op de kontekst oan: brûkten wy hjoeddedei de "Nasalstrich" noch, dan soe *hi* op himsels like goed *hin* as *him* bitsjutte kinne; mar yn in bipaelde sin is der meastentiids mar ien mooglikheit. De „r-krol" hat yn Aldfryske hss. alderhanne bitsjuttingen: *er*, *re*, *eer*, *ir*, *ri*, ensfh. Mar yn in biskate tekst kin it fjild fan mooglikheden - as men de folútskreaune foarmen acht slacht - praktysk al folle lytser wêze. Guon skriuwers brûke yn in tekst fan tsientallen bledsiden foar in bipaeld wurd konsekwint mar ien stavering (as it folút skreaun is). Yn dy gefallen soe ik it wol oandoare om de ôfkoarte foarm fan datselde wurd "ûnsichtber" op to lossen. Ik bin der net alhiel wis fan, dat dat Heeroma syn bidoeling ek is: it wurd „principieel" yn de boppe ôfprinte oanhael wiist, bin ik bang, earder de oare kant út. Mar ik foar my soe alles fan de omstannichheden ôfhingje litte wolle: is der yn in bipaeld gefal minsklikerwize sprutsen wissichheit, dan soe ik gjin skeanprint brûke. Sjoch ek ûnder, s. 56, n. 4 e.f., en de tekst, dy't dêr by heart.

yn hânskrift of tekst. My tinkt dat dit yndied út filologysk stânpunt wei in forbettering is. Skeanprint kriget yn dit systeem in taelkundich-relevante bitsjutting: "net brûkber foar taelhistoarysk ûndersyk", wylst it yn ús systeem in paleografysk-relevante bitsjutting hat: "net yn gewoane letters skreaun, mar troch spesiale tekens oantsjut". In útjefte foar filologysk gebrûk hoecht, tinkt my, net tagelyk in materiaelboek foar paleografy to wêzen; wy kinne de skeanprint tonei better brûke as in *taelkundich*, en net mear as in *paleografysk* signaal.

Nou sil der faeks frege wurde: mar hwat let - út taelkundich eachpunt - in tofolle oan skeanprint? My tinkt: dat jowt wol deeglik lêst. Eltse kursive letter wurket psychologysk as in gefaerboerd: „lêzer, pas op! dizze letter hat de útjower ynfoege; yn it hânskrift stiet allinne in stipke, of in skrapke of in streekje". Mar yn withoefolle gefallen is der gjin gefaer: \bar{r} kin yn fierwei de measte teksten allinne *in, burg'* allinne *burger* bitsjutte; dêr kin gjin brûker eat oan foroarje. De lêzer skrillet dus hieltyd wer forgees op: der stiet wol in gefaerboerd, mar gefaer is der winlik net. Dat makket, dat er op it lêst oer alle kursiven hinne lêst en ek gjin gefaer mear sjocht op dy plakken, dêr't de oplossing lang sa wis net is, en dêr't de útjower faeks pas nei lang wifkjen in kar dien hat, dêr't er sels fan wit, dat er dy mar skraech groundearje kin. It is folle better, de lêzer allinne to warskôgjen foar wier-wier gefaerlike plakken.

Twa dingen kinne hjir tsjin ynlein wurde. Foarst: de filologen krije nou by dat nije systeem faeks har gerak wol, mar jildt dat ek foar oare mooglike brûkers? En twad: kin de útjower wol útmeitsje, hwat „feilige" en hwat "ûnfeilige" letters binne?

It earste kin it folgjende andert op jown wurde. Oer it ginnerael easket de filolooch in krekter letter-foar-letter neifolgjen fan de útjûne tekst as de historicus. Foar de lêste is in makliker lêsbere tekst allinne mar nolliker. Foar de boeke-archeolooch („kodikolooch") hâldt soks net. Dy kin winlik mei gjin inkelde útjefte folslein ta, sels net mei in stereoskopyske faksimilé-útjefte yn kleuren. Guon bisûnderheden binne ommers allinne oan it hs. sels nei to gean (katernyndieling, kwaliteit fan it parkemint, fan de inket, ensfh.). Mei in goede biskriuwing fan it hânskrift, dy't fansels ek yn in útjefte neffens it systeem-Heeroma opnommen wurde moat, komt er nammers in ein hinne. Ek in folslein oersjoch fan de ôfkoartingen, dy't yn de tekst foarkomme, sil opnommen wurde kinne, en krekt op sa'n oersjoch komt it de kodikolooch mear oan as op alle aparte gefallen. Foar it oare sil de kodikolooch in mikrofilm (mikrokaert) brûke moatte, of hy moat it hs. sels bisjen.

Nou it twade punt: kin de útjower wol útmeitsje, hwat „feilige" en hwat „ûnfeilige" letters binne en hoecht de brûker dêr gjin kontrôle op to hawwen? My tinkt, dat oer it ginnerael de útjower syn tekst better ken as hokker brûker ek. Hy kin der jierren en jierren op studearje as dat nedich is, hy kin ek, foardat er syn tekst printsje lit, der in folslein kaertsysteem op meitsje en oan de hân dêrfan fêststelle, hoe't elts wurd folút skreaun wurdt. Fansels bliuwt der in marge oer: de iene útjower fielt him gauwer wis as de oare. Mar men moat net forjitte, dat der by elts útjeftesysteem - sels by de fotografyske faksimiléútjefte - goede en minder goede faklju en fan gefolgen ek goede en minder goede útjeften binne. Yn de eagen fan syn kollega's is de iene útjower hwat

to rimpjen, de oare krekt oarsom in bytsje al to foarsichtich, in "hânskrieffetisjist"; dat bliuwt sa, hokker útjefte-systeem oft men ek foar kar nimt. Ek by it strikt-diplomatyske systeem, dat wy nou tapasse, moat de útjower iderkear bislissingen nimme, dy't de brûker net - alteas net mei allinne de útjefte yn hannen - kontrolearje kin: stiet der in haedletter of in lytse letter, in *m* of *ni*, *in*, *ui* of *iu*; *c* of *t*; in teken of in ûnopsetlik skraske? Ek yn it systeem, dat wy nou brûke, moat wthoefaek „nei de tekst ta" lêzen wurde, d.w.s. moat út de kontekst opmakke wurde, hokker letter oft der op in bipaeld plak stiet, of leaver, stean moat ¹⁾). En yn al dy gefallen kin de brûker oan de útjefte neat sjen, moat hy der in foto of it hs. sels by helje om de útjower op hakken en teannen nei to gean. Dan kin ik net ynsjen, hwerom't de útjower nèt útmeitsje mei, hokker oploste letters wis binne en hokker net.

Dat my tinkt, it is de baes en set it systeem-Heeroma by it oplossen fan ôfkoartingen yn it plak fan it oant nou ta brûkte. Makliker wurdt it útjaen dêrmei foar de útjower perfoarst net: yn sté fan dat er folstean kin mei it stomwei skeanprintsjen fan alle oploste letters sil hy tonei dat "stomme" ôfskrift, dêr't er lykwols fan útgean moat, klinzgje moatte fan alle oerstallige skeanprint. Wier gjin maklik krewei, mar ik leau wol, dat de ekstra-muoite fan de útjower der foar de brûkers wer útkomt.

Der is noch in oar punt, dat it omtinken freget en dat yn nijere stúdzjes hieltyd weroan bihannelde wurdt: it al of net folgjen fan it hânskriфт yn it ûnderskie fan *i* en *j* (*y* en *ij*), *u*, *v* en *w*; roune en rjochte *r*; lange en roune *s*. Ek it al of net folgjen fan it hânskriфт yn haedlettergebrûk en ynterpunksje komt aloan op it aljemint.

Ek Heeroma giet op dizze kwesjes yn. Nij is tinkt my syn argumintaesje, hwerom't allinne it ûnderskie tusken de twa typen *r* en *s* forwaerloazge wurde kin, wylst men yn alle oare gefallen it hânskriфт krekt folge moat: „Ik heb de hss. gevolgd in hun onderscheiding van *i* en *j*, *u* en *v*, ofschoon het hier enkel grafische varianten zonder verschil in tekenwaarde betref. Daarentegen heb ik de verschillende schrijfvormen van de *s* en van de *r* niet onderscheiden. Het kan misschien schijnen, dat ik hiermee van de grondbeginselen ener filologische uitgave ben afgeweken, omdat aanduidingen van enkel-grafische varianten daarin niet thuishoren. De grafische varianten *i* en *j*, *u* en *v* hebben zich echter in de loop der eeuwen tot zelfstandige lettertekens met verschillende foneemwaarde ontwikkeld en deze ontwikkeling moet toch ook uit de teksten gedocumenteerd kunnen worden. Dat deze ontwikkeling in onze hss. *A* en *B* nog niet is begonnen, heeft als negatief spellingshistorisch gegeven een zeker belang. Het simpele feit, dat iedere moderne zetterij de hss. op dit punt nauwkeurig kan weergeven (wat bij de varianten van *s* en *r* niet het geval is), wijst er al op, dat hier een reële taalkundige traditie in het spel is. Het is er mee als met de hoofdletters, die in de middeleeuwse hss. immers ook alleen nog maar ornamentale varianten zijn, en dus in feite niet bij de spelling behoren, maar

1) Binammen de mear kursive skriфтsoarten (oarkonden) en de hânskriften út de 16e en 17e ieu (Furmerius, Unia, Jus) sette de útjower foar dizze problemen, mar ek by it lêzen fan de âldere, yn prachtich boekskriфт skreaune codices komt men der wolris foar to stean.

die toch door geen tekstuitgever verwaarloosd worden, omdat zij zich later wel tot spellingselementen hebben ontwikkeld. (Ook de „leestekens" (met name de punten) hebben soms wel en soms geen tekenwaarde, maar moeten niettemin steeds door de tekstuitgever gerespecteerd worden vanwege hun traditionele identiteit met elementen van het latere interpunctiesysteem. De drie laatste letters van het alfabet, *x*, *y* en *z*, zijn in vele hss. niets dan willekeurige schrijfvarianten van *cs*, *i* en *s*. Alle uitgevers eerbiedigen ze evenwel, omdat het latijnse spellingsysteem erachter staat en de moderne spellingssystemen, die ze soms weer tot reële, distinctieve tekens hebben ontwikkeld, ervoor liggen" ¹⁾).

Ik freegje my ôf, oft dit argumint hâldt. Wol men in tekstútjefte tsjinje litte ta dokumintaesjemateriael foar de ûntjowring fan de bitsjutting fan tekens, dan komt men ommers troch in efterdoar op it strikt-diplomatyske systeem werom: der is gjin inkelde reden om allinne de ûntjowring fan dÿ tekens to dokumintearjen, dy't hjoeddedei noch bisteane; men soe ek de ûntjowring fan alle nou fordwoune tekens - b.g. de ôfkoartingstekens - fêstlizze moatte. It wie ommers destiids net to sjen, hoe lang't dy libje soene. In inkeld foarbyld.

Histoarysk sjoen is de ôfkoarting *ēn* foar *ende* makke nei analogy fan de Latynske abbreviaturen *m̄n* (*inde*), *ūn* (*unde*), *ān* (*ante*). Dan soe men ek dokumintearje moatte, dat it platte streekje boppe fokael + *n* yn it Middelnederlânsk en Aldfrysk net licht mear de wearde *-te* hawwe kin (lykas yn *ante*). Fierders soe men dokumintearje moatte, dat *ēn* net altyd *ende* bitsjut! As oantsjutting fan de pluralis-útgong fan in substantyf op *-en* (b.g. *sceppen*) hat it net de wearde fan *ende*, mar fan *-enen* of sokssahwat. Bûtendat: Aldfr. *ende* giet op in bipaald stuit oer yn *en*. Nou is it wol moai wis, dat yn it âldere Aldfrysk yndied *ende* sein waerd, mar it is tige bêst mooglik, dat al yn de iere 15e ieu *-de* yn de útspraak bigjint to fordwinen, alteas yn guon forbiningen ²⁾. Dan soene wy dus oeral sichtber *ende* oplosse moatte om dy oergong to dokumintearjen.

Mar is dy histoaryske dokumintaesje wol sa nedich? My tinkt, dat in oersjoch fan de ûntjowring fan alle tekens like goed of better yn in paleografy-boek jown wurde kin; dat in filologyske tekstútjefte him dêr net mei hoecht op to hâlden.

En dochs moatte wy ús stânpunt bipale yn de kwesje fan it al of net folgjen fan it hs. by de stavering fan *i* en *j*; *u*, en *w*; roune en rjochte *r* en *s*. Heeroma wol, lykas wy sjoen hawwe, allinne foar de rjochte en roune *r* en *s* it ûnderskie fan it hs. forwaerloazgje; yn alle oare gefallen wol hy dat ûnderskie yn de útjefte fêsthâlde. Datselde wol ek, mei in oare, en, my tinkt, bettere, ar-

1) A.w., blz. 35-36.

2) Dit docht, tinkt my, bliken út it frij faek foarkommen fan *en* njonken *ende* ek al yn âldere oarkonden, dy't yn origineel oerlevere binne: Oork. I, 26, rig. 1, 6 en 9 (1418), I, 28, rig. 5 (1418), I, 59, rig. 15 (1432), esfh. It komt my winlik to folle foar om sûnder mear ta de skriuwflaters rekkene to wurden. Opfallend is ek, dat binannen yn getallen as bynurd tusken tsientallen en ienheden withoefaek *en* stiet yn sté fan *ende*: een *en* fiiftich (Oork. I, 127, rig. 14); thri *en* fyftich (I, 134, rig. 20); acht *en* sestich (I, 193, rig. 17), esfh. Der sil grif in tiid west hawwe, dat *ēn* net mear *ende* mar *en* bitsjutte. Dat de útjower fan oarkonden moat wol tige hoeden wêze mei it rjochtopsetten fan de oplossing fan dizze ôfkoarting!

gumintaesje Hellinga ¹). Dy merkt op, dat by de rjochte en rone *r* en *s* de beide foarmen (figurae) mar ien teken (signum) werjowe, wylst wy by *i* en *j* en by *u* en *v* ek wol to krijen hawwe mei iderkear twa foarmen (figurae), mar dy stelle ek togearre hieltyd *twa* tekens (signa) foar. Lieftinck dêrfoaroer wol de útjower yn alle gefallen normalisearje litte neffens de moderne stavering ²). My tinkt, dat dat alteas by it útjaen fan Aldfryske teksten better net dien wurde kin. Wy witte fan alderhanne wurden, dy't yn it Aldfrysk foarkomme, wol, hoe't dy tsjinwurdich *staverere* wurde soene, mar by de hjoeddeiske *útspraek* is der witoefak twivel, oft der earder in fokael (*i*, *u*) of in konsonant (*j*, *v*) sein wurdt, dat in staveringsforoaring soe bêst ta in oare skieding liede kinne. Twivel is der yn in hiel soad gefallen ek oer de útspraek fan dy lûden yn it Aldfrysk. It liket my ûnhistoarysk ta om de lêzer troch it brûken fan in moderne stavering de kant fan de moderne útspraek út to twingen by it lêzen fan Midsieuske teksten. Tsjin it gearfalle litten fan de twa typen *r* en *s* ta ien teken sjoch ik gjin inkeld biswier. Op in oar plak haw ik myn miening al wiidweidiger werjown, dêr kin ik hjir nei forwize, ek hwat it oanhâlden fan haedlettergebrûk en ynterpunksje fan it hs. oanbilanget ³).

It wol my dus foarkomme, dat wy by it útjaen fan Aldfryske teksten better oerstappe kinne op it útjefte-systeem, dat Heeroma yn De tweede Rose tapast hat. Om it ûnderskie mei it oant nou ta brûkte stelsel útkomme to litten, printsje ik hjir in stikje tekst neffens de nije regels; men kin dat dan forlykje mei de útjefte yn de Oudfriese Taal- en Rechtsbronnen. De biriddenearring fan de forskillen, dy't ik hjir nou yn noaten byjow, wurdt fansels oars net printe; wol moat de útjower foar himsels hieltyd sa'n argumintaesje opstelle.

(forl. *Codex Parisiensis*, ed. P. Gerbenzon. VII. 38, blz. 51).

Thyt is *riucht* ⁴) hweer soe orkennen ⁵) synt toe ener saeke soe schillet ⁶)

1) W.Gs. Hellinga, *Principes linguistiques d'édition de textes*, yn: *Lingua*, International Review of General Linguistics - Revue internationale de linguistique générale, 3 (1952), p. 303.

2) Aangehaald artikel, blz. 3. It is faeks ek wol nuttich, noch even yn to gean op Lieftinck's systeem foar it oanjaen fan oplossing fan ôfkoartingen. Hy wol krekt de gefallen, dêr't in wurd *folút* skreaun is, mei in asterisk oantsjutte en alle plakken, dêr't in ôfkoarting brûkt is, „ûnsichtber" oplosse. Fan paleografysk eachpunt út is dat yndied praktysk: de (soms frij seldsume) plakken, dêr't bipaelde wurden folút steane en dêr't men dus de oplossing fan de ôfkoarting op oare plakken út ôfliede moat, komme dan goed út. Mar foar de filolooch wurket dit bin ik bang psychologysk forkeard út: syn oandacht wurdt lutsen op de feilige, net op de ûnfeilige punten yn syn tekst; dy lêsten lêst er oer hinne. Praktysk is dit systeem grif net makliker út to fieren as dat fan Heeroma.

3) *Excerpta Legum*. Onderzoekingen betreffende enkele Friese rechtsboeken uit de vijftiende eeuw. Groningen, Djakarta 1956, blz. 13 e.v.

4) Dy foarm liket aerdich feilich om't de hân, dy't VII. 37 en 38 skriuwt, deselde stavering folútskreaun brûkt yn rig. 392. Mar oare stikjes fan it selde hs. (skreaun fan oare hannen) hawwe in stavering mei *io* of *yo*, en it is bikend, dat guon skriuwers yn dit stik net konsekwint binne.

5) In oare oplossing (*m*) fan de beide „Nasalstriche" komt praktysk net yn de bineaming.

6) De staveringen *schilleth*, *schillit*, *schillith* soene likegoed mooglik wêze. Der komme gjin forlykbere foarmen foar yn it stikje, dat dizze hân skriuwt.

hia wreen siddze ende ¹⁾ wesse van 2) alle werdden ³⁾ ende ¹⁾ synt hia twydrachtich soe steet hieerum ²⁾ naet toe liewen ²⁾ ende ¹⁾ hiara tziuch en is naet dughende ²⁾ ende ¹⁾ deer steet *screawen* ⁴⁾: Si testes varij fuerint ⁵⁾ et vacillauerint ⁶⁾ in suo testimonio ⁷⁾ non valet eorum testimonium vt extra de causa possessorum et proprietatis ⁸⁾ c cum etiam extra vt ecclesiastica beneficia sine diminutione conferantur c vt nostrum de penis super his iij q ix pura etcetera etcetera

Lit ús alderearst ris optelle, hoefolle kursyf oft wy mei dit systeem bisparje kinne. Yn it Aldfrysk hat de strikt-diplomatyske tekst fan ús stikje 28 skeanprinte letters. Dêrfan bliuwe by it nije systeem mar 13 - even minder as de helte - oer. Yn it Latyn is it noch folle slimmer: 94 skeanprinte letters yn de strikt-diplomatyske tekst, dêr't mar 7 fan oerbliuwe. Alles meinoar is de lêzer fan dit koarte stikje tekst dus foar $28 + 94 = 122$ letters warskôge, wylst der mar $13 + 7 = 20$ net alhiel wis fan binne.

Der kinne ek noch inkelde oare opmerkingen by de nije tekst makke wurde. Lykas út de noaten al bliken docht, moat ek by dit systeem de útjower út en troch in knoop trochhakje: *riucht* yn rigele 1 liket aerlich feilich en soe, as it stikje tekst fan dizze hân langer west hie en itselde wurd der yn deselde stavering faker yn foarkommen wie, noch nimmersto feiliger wurden wêze. Hòe konsekwint oft in skriuwer yn syn stavering wêze moat, en hoefolle forlykbere foarmen oft men hawwe moat om yn sa'n gefal ûnsichtber op to lossen, doar ik net útmeitsje; dat sil oan de forantwurdlikens fan de útjower oerlitten wurde moatte.

De oplossingen *fuerint* en *vacillauerint* hawwe de kontekst en de standert fan de Latynske grammatika efter har; hja forsterkje inoar. Mar ús kopist ken biwiisber net folle Latyn (yn rig. 397: *infans* foar *infectis*, dat der yn ôfkoarting - *īfċīs* - folle op liket!), dat wy meije der net to wis fan wêze, dat it yndied syn bidoeling west hat om dizze (goede) foarmen del to skriuwen; hy kin like goed forkearde bidoeld hawwe. Der moat goed om tocht wurde, dat it de taek fan in útjower is, de tekens oer to nimmen, dy't de *kopist*

1) Nearne is der yn Cod. Parisiensis de minste oanwizing, dat *ēn* as *en* lêzen wurde moat; ús skriuwer hâldt de ûntkenning *en* en *ende* goed utinoar (rig. 3).

2) In oare oplossing is praktysk útsletten.

3) De útgong is sa wis net; *werdde* soe b.g. ek wol mooglik wêze.

4) De stavering birêst sûnder mear op de fantasij fan de útjower; nearne skriuwt dizze hân dit wurd folút. Foarmen as *screwen*, *scryouwen*, esfh. binne like goed mooglik en like min to forantwurdzjen.

5) De lêzing *fiunt* soe faeks ek wol mooglik wêze; men mei de kontekst hjir net to folle achtslaen omdat de kopist net folle Latyn koe, dus net goed wist, hwat er skreau,

6) De foarm *vacillauerunt* soe dizze kopist ek wol bidoeld hawwe kinne, al is dat minder goed Latyn.

7) Yn it Latyn is der oer it ginnerael net folle kâns op forsinnen: de stavering stiet moai fêst en yn in bipaelde kontekst hat in ôfkoartingsteken meastentiids mar ien mooglike oplossing.

8) De foarm *proprietatum* soe ek fan de kopist bidoeld wêze kinne. De „richtige“ tekst („texte vraie“) is: *possessionis et proprietatis*; dy hat de kopist yn alle gefallen misforstien (en faeks hie de auteur him al net goed!); wy witte net, hoefier't dat misforstean gie.

bidoeld hat. Dy hoege net oerien to kommen mei hwat de auteur skreaun hat (of bidoeld hat to skriuwen, hwant ek in auteur kin him forsinne!). Yn ús noaten kinne wy bisykje, troch forbettering fan it wurk fan de kopist tichter by it oarspronklike wurk fan de auteur to kommen; it is ús foech net, de auteur to forbetterjen.

P. Gerbenzon.